

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 129.955:373.2(045)

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.67454

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ УСТАНОВКИ В ПРОЦЕСІ МИСЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ© **І. В. Каряка**

Дана стаття окреслює основні підходи щодо вивчення мисленнєвої активності людини; у статті виявлено основні особливості прояву установок під час даного процесу. На основі системного аналізу літературних джерел виявлено певну взаємозалежність між установками та психологічною готовністю людини до мисленнєвої діяльності. Зроблено висновок про доцільність створення психологічної готовності людини до мисленнєвої діяльності за рахунок актуалізації механізмів психологічної установки до даної діяльності

Ключові слова: мисленнєва діяльність; образ, образне мислення, активність, педагогічна настанова, психологічна установка

This article outlines the main approaches to the study of human mental activity and the main features of displaying attitudes during this process. Relationship between attitudes and psychological human readiness to mental activity is revealed based on a systematic analysis of the literature. The conclusion of the feasibility of establishing psychological human readiness to mental activity by updating mechanisms of psychological attitude for this activity

Keywords: mental activity, image, creative thinking, activity, teaching guidelines, psychological attitude

1. Вступ

Проблема суб'єктивного відображення образу об'єктивного світу особистості є новим, актуальним напрямком вивчення сучасних наукових досліджень. Висока зацікавленість означеною проблематикою зумовлена запитами суспільства у адекватному пізнанні та розумінні навколишньої дійсності, що динамічно трансформується під впливом інноваційних технологій в різних галузях наукових знань. В свою чергу, дослідження мисленнєвих процесів повинно вивчатися в рамках цілеспрямованого розвитку і вдосконалення, що обумовлюється внутрішніми механізмами неусвідомлених процесів психічної діяльності людини.

2. Постановка проблеми

Динамічний розвиток сучасного суспільства вимагає культивування високорозвиненої особистості, що здатна до самореалізації та самоактуалізації в різних життєвих обставинах. В таких умовах пріоритетним завданням психологічної науки є пошук шляхів розвитку мисленнєвої діяльності людини та удосконалення її можливостей. У зв'язку з цим, зростає інтерес дослідників до виявлення психологічних чинників, що сприяють підвищенню ефективності актуалізації мисленнєвого процесу.

3. Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика дослідження мислення людини неодноразово висвітлювалася у наукових працях видатних зарубіжних та вітчизняних вчених: А. В. Брушлінським, Л. С. Виготським, П. Я. Гальперінім, О. М. Леонтєвим, Б. Ф. Ломовим, С. Л. Рубінштейном, Б. М. Тепловим тощо.

Так, А. В. Брушлінський [1] детально розділяє операції мислення за певними його проявами, де мотиви і цілі людини, що виникають в процесі мислення є характеристиками особистісної сторони індивіда, натомість операції мислення, за допомогою яких здійснюється вирішення проблемної ситуації характеризує мислення зі сторони процесуального акту.

На думку Л. С. Виготського [2], вузловою проблемою всієї психології людини виступає проблема мислення і мовлення. В однойменній своїй праці, вчений зауважує значущість цих двох процесів людської психіки, які взаємовпливають та взаємообумовлюють одне одного.

П. Я. Гальперін [3], працюючи в даному напрямку, розробив концепцію поетапного формування розумових дій, в основі якої лежить думка про те, що психічна діяльність є результатом перенесення зовнішніх дій у внутрішню структуру психічної актив-

ності. З цього приводу вчений вважав, що дане пере-
несення здійснюється поетапно.

О. М. Леонтьєв [4] розглядав мислення як опосередковане узагальнене пізнання об'єктивного світу, в процесі якого між структурами зовнішньої (поведінки) і внутрішньої (мисленнєвої) діяльності існують аналогії. Відповідно до цього, розумова діяльність є похідною від практичної активності людини та має ту саму будову: окремі дії та операції. Отже, мислення, на думку вченого, формується в процесі діяльності людини [5].

Б. Ф. Ломов [6] розглядав мислення людини як системне, органічно прийняте в загальний взаємозв'язок явище матеріального світу, що впливає на розкриття унікальних якостей особистості. Згідно Б. Ф. Ломову, мислення передбачає аналіз будь-чого в плані впливу на нього самого зовнішніх і внутрішніх відносин, з якими воно вступає в зв'язок як з єдиним цілим.

С. Д. Рубінштейн [7] визначає мислення як процес психічного відображення, який характеризується наявністю постійної активності та відсутністю в ньому механічності і дзеркальності, що говорить про істинну активність даного процесу та дає підстави розглядати його в рамках діяльнісного акту людини. Тобто, мислення виступає не лише процесуальною стороною психічної активності людини, воно також є видом діяльності особистості.

Ця думка активно набула свого розвитку у працях Б. М. Теплова [8], який вважав, що різниця між поведінковим і мисленнєвим аспектами даного феномена людської психіки полягає в тому, що вони по-різному пов'язані з практикою... Робота поведінкової сторони мислення в спрямована на вирішення приватних конкретних завдань, а розумової – на знаходження загальних закономірностей. Тобто, практичний розум націлений на вирішення практичних завдань, і його висновки одразу ж підтверджуються практикою, а теоретичний – є опосередкованим і перевіряється лише в кінцевих результатах його роботи.

У розмаїтті підходів розуміння внутрішніх детермінант мислення визначний внесок зробив грузинський вчений-психолог Д. М. Узнадзе [9]. Згідно з його теорією основною умовою формування будь-якого особистісного утворення (а мислення виступає одним із таких) є установка.

У психології під установкою розуміють психічний стан людини як суб'єкта діяльності, що визначає готовність і конкретні особливості її поведінки у відповідь на дії зовнішнього середовища. В загальній психології поняття «установка» визначається як «неусвідомлюваний особистістю стан готовності до певної діяльності чи поведінки» [9]. «Установка – це модус суб'єкта під час кожного дискретного моменту його діяльності, це стан, який надає діяльності суб'єктів певну направленість, вносить в діяльність специфічну налаштованість діяти саме так, а не інакше» [9]. Згідно вчень Д. М. Узнадзе, установка є закономірним компонентом діяльності, саме як неусвідомлена системна якість. Це активний стан суб'єкта діяльності, не приймаючий форми характерної для змісту свідомості [9].

Саме слово «установка» походить від латинського «аптус», що має значення:

- 1) фізичний або розумовий стан підготовленості до дії;
- 2) поза людини в сенсі моторної або розумової схильності.

У радянській психології теоретичні положення установки виявив грузинський психолог Д. Н. Узнадзе. У своїй праці «Експериментальні основи психології установки» він визначає установку як особливий стан психіки, який передуює появі окремих фактів свідомості або передуює їм. Установка формується в психіці суб'єкта в результаті попередніх дослідів у вигляді початкової реакції на вплив ситуації, в якій йому доводиться ставити і вирішувати завдання. Характерною рисою установки, згідно Узнадзе, є її позасвідомий психічний процес, який надає вирішальний вплив на зміст і протягом свідомої психіки.» [9].

У ряді емпіричних досліджень грузинськими психологами було виявлено, що психологічна установка має певні властивості та характеристики, де властивості визначають можливості самої установки як психологічного явища. Відповідно до цього установка визначається як психологічна готовність людини до психічної та фізичної активності, виявлення якої здійснюється у тісному взаємозв'язку якостей і властивостей особистості, що зумовлюють мобілізацію психічних функцій, сприяють виникненню швидкої і адекватної настроєності людини на найбільш доцільні, активні дії в процесі сприйняття, усвідомлення та обробки інформації.

Оскільки установка спрямовує всю діяльність людини, мобілізуючи необхідні для цього її психічні сили, тому знання закономірностей її прояву є необхідною умовою для глибшого розкриття проблеми формування, функціонування та розвитку мислення людини.

4. Мета дослідження

Здійснити аналіз наукових досліджень щодо особливостей впливу психологічних установок на розвиток мисленнєвої діяльності людини.

5. Визначення основних особливостей впливу установки на формування та розвиток мисленнєвої діяльності особистості

Зважаючи на той факт, що установка є психічним явищем, що здійснюється поза свідомістю, вона має вирішальний вплив на весь зміст свідомого життя людини. Саме тому розкриття змісту закономірностей пізнавальної активності людини можливе тільки на основі установки.

Дане зауваження підтримується тим, що якість і продуктивність мислення значною мірою залежить від ряду факторів: стану свідомості особистості, особливостей нервової системи, минулого досвіду. І саме установка дає можливість підготувати та налаштувати психічні функції у стан готовності до активної мисленнєвої діяльності. Оскільки саме установка здатна впливати на стан свідомості і нервової системи організму людини, формувати готовність до реакцій, організовувати і спрямовувати

мислення людини в також впливати на його функціонування. Таким чином, можна виявити залежність мислення від установки.

Стосовно структурного плану, то тут також прослідковується певна взаємозалежність між даними явищами. Це стосується компонентів психологічної установки та мислення. Так, вченими було виявлено, що структурними одиницями функціонування установки є пізнавальний, емоційний і мотиваційний її компоненти. Пізнавальний компонент установки обумовлюється тим, що будь-які знання, навіть неповні або спотворені, про предмети і явища об'єктивної дійсності, а також про їх властивості і якості дають підстави для формування установок та обґрунтовують їх. Емоційний компонент установки полягає в тому, що у деяких випадках першорядне значення набуває емоційного ставлення до предмета пізнання. Емоційне ставлення людини є виразом його суб'єктивної (позитивної або негативної) оцінки даного предмета або явища. Мотиваційний компонент установки виявляється в тому, що будь-яка установка може виступити в якості мотиву активної діяльності. Це суттєвий елемент самої структури установки. Означені складові установок пов'язані між собою.

Окрім того, розвиток, формування і функціонування мислення людини залежить від її емоційного стану, наявності мотиву та здатності до пізнання. Саме тому, правильно організована робота щодо формування установок повинна бути звернена до особистості і передусім до її мисленнєвої діяльності.

Аналіз проблеми показує, що психологічна готовність не є вродженою характеристикою особистості, вона формується з набуттям досвіду, завдяки наявності позитивного ставлення й установки до обраної діяльності, усвідомленню власних мотивів і потреб.

Враховуючи психологічні особливості функціонування установки в мисленнєвій діяльності людини, виникає необхідність пошуку шляхів щодо її актуалізації. На нашу думку, одним із ефективних засобів формування даного явища виступають пізнавальні настанови, системність застосування яких зумовлює формування внутрішньої готовності людини до створення, усвідомлення та відображення пізнавального матеріалу.

Розглядаючи вплив пізнавальних настанов на розвиток мислення, ми не можемо не погодитися з дослідженнями, які розрізняють в українській мові поняття «установка» і «настанова». Так, вивчаючи формування світоглядних установок В. М. Цвіркун [10], зауважує, що дієсловом «установити» в українській мові означається момент завершення якоїсь певної дії. І що, окрім поняття «установка» в нашій мові вживається термін «настанова». Відмінність «настанови» від «установки», полягає у тому, що «настановою» характеризується напрям дії, настановлення на щось, що постійно перебуває у центрі уваги, а «установка» вказує на щось стабільніше, практично незмінне, постійне: певна дія завершена, зафіксований результат і цей результат «осідає» в якості структурного елемента свідомості, при чому настільки стійко, що свідомість без особливої напруги залучає його у кожному випадку свого активного впливу на буття, а отже й на будь-яку діяльність.

Відповідно до цього настанова і є тим вектором напрямку дії людини під час мисленнєвої діяльності, а установка – виступає готовністю діяти відповідно до визначеного настановою напрямом. Ми вважаємо, що саме актуалізовані пізнавальними настановами установки в ході проведення мисленнєвих дій забезпечить гармонійний розвиток даного процесу, що сприятиме позитивному впливу на пізнавальну активність людини.

6. Результати дослідження

Аналізуючи останнє, слід зазначити, що саме за допомогою пізнавальних настанов людині вдається не лише створювати готовність до мисленнєвої діяльності, а керувати нею та здійснювати контроль над нею. А це, в свою чергу, виступає основою передбачення дій людини, програмуванням її мисленнєвої діяльності. Тобто, від раціонального впливу пізнавальних настанов, у людини актуалізуються відповідні реакції, від яких залежатиме зміст емоцій і почуттів, образів і асоціацій, думок та переконань.

Таким чином, актуалізація пізнавальними настановами мисленнєвих установок сприятиме розвитку розрізнення (аналіз, синтез, виділення головного, узагальнення, конкретизація, систематизація) потоку інформації, її осмисленню, що становить зміст процесу мислення.

Відповідно до цього педагогічна настанова, у самому загальному плані визначається нами як цілеспрямований і усвідомлений вплив на мисленнєву сферу людини в процесі пізнавальної діяльності. Під пізнавальною настановою ми схильні вбачати смислове управління дій людини, які, формуючись у процесі сприймання інформації, виступають у неї як певний «позиційний» результат і викликають формування установки, яка своєю появою суттєво корегує і її емоції, і її діяльність, а отже, і її мислення.

Зважаючи на вказане, педагогічна настанова виконує важливу функцію керування діями та думками під час формування внутрішньої позиції людини. Вона виступає у ролі містка для переходу із «зовнішніх» шарів (структури сприйняття інформації) у «внутрішні» (думки) і навпаки.

Отже, використання пізнавальних настанов в процесі мисленнєвої діяльності позитивно впливає на розуміння людиною інформаційного пізнання навколишнього світу та забезпечує гармонійний розвиток особистості.

7. Висновки

Виходячи з вище зазначеного, можна зробити висновки, що існує зв'язок між психологічною готовністю (установкою) людини та мисленнєвою діяльністю. Завдяки психологічній установці ще до безпосереднього виконання мисленнєвих операцій у людини формується психологічна готовність, тобто система психологічних якостей, що визначають потенційну можливість успішно вирішувати завдання. Складовими готовності до мислення є комплекс пізнавальних мотивів, знань, умінь, навичок та установок особистості і достатній рівень розвиненості інтелектуальних якостей.

Перспективою подальших досліджень є розробка системи методів цілеспрямованого формування та розвитку психологічних установок з метою підвищення психологічної готовності особистості до мислення.

Література

1. Брушлінский, О. В. Избранные психологические труды [Текст] / О. В. Брушлінский. – М., 2006. – 623 с.
2. Виготський, Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Лабиринт, 1999. – 352 с.
3. Гальперин, П. Я. Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий. Исследование мышления и советской психологии [Текст] / П. Я. Гальперин. – М.: Наука, 1966. – 236 с.
4. Леонтьев, А. Н. Психологический образ [Текст] / А. Н. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1970. – № 2. – С. 37–38.
5. Леонтьев, А. Н. Деятельность, сознание, личность [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
6. Ломов, Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии [Текст] / Б. Ф. Ломов. – М.: Наука, 1984. – 444 с.
7. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2012. – 713 с.
8. Теплов, Б. М. Психологические вопросы художественного воспитания [Текст] / Б. М. Теплов // Известия АПН РСФСР. Вопросы художественного воспитания. – М.: Просвещение, 1947. – Вып. 11. – С. 16–17.

9. Узнадзе, Д. Н. Психологічні дослідження [Текст] / Д. Н. Узнадзе. – М., 1966. – С. 149.
10. Цвіркун, В. М. Формування світоглядних установок особи підліткового віку [Текст]: дис. ... канд. філ. наук / В. М. Цвіркун. – К., 2001. – 173 с.

References

1. Brushlinskij, O. V. (2006). Izbrannye psihologicheskie trudy. Moscow, 623.
2. Vigots'kij, L. S. (1999). Myshlenie i rech'. Psihologicheskie issledovanija. Moscow: Labirint, 352.
3. Gal'perin, P. Ja. (1966). Psihologija myshlenija i uchenie o pojetapnom formirovanii umstvennyh dejstvij. Issledovanie myshlenija i sovetskoj psihologii. Moscow: Nauka, 236.
4. Leont'ev, A. N. (1970). Psihologicheskij obraz. Voprosy psihologii, 2, 37–38.
5. Leont'ev, A. N. (1977). Dejatel'nost', soznanie, lichnost'. Moscow: Politizdat, 304.
6. Lomov, B. F. (1984). Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii. Moscow: Nauka, 444.
7. Rubinshtejn, S. L. (2012). Osnovy obshhej psihologii. Sankt-Peterburg: Piter, 713.
8. Teplov, B. M. (1947). Psihologicheskie voprosy hudozhestvennogo vospitanija. Izvestija APN RSFSR. Voprosy hudozhestvennogo vospitanija. Moscow: Prosveshhenie, 11, 16–17.
9. Uznadze, D. N. (1966). Psihologichni doslidzhennja. Moscow, 149.
10. Cvirkun, V. M. (2001). Formuvannja svitogljadnyh ustanovok osoby pidlitkovogo viku. Kyiv, 173.

*Рекомендовано до публікації д-р псих. наук Лузік Е. В.
Дата надходження рукопису 21.03.2016*

Каряка Інна Вікторівна, кандидат психологічних наук, доцент, кафедра педагогіки та психології професійної освіти, Навчально-науковий Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету, пр. Космонавта Команова, 1, м. Київ, Україна, 03680